

پژوهشی در زمینه

هویت مسلمانان شیعه بریتانیایی

خسرو تاج‌بخش / دکتر سعیدرضا عاملی

دانشجوی دکتری کالج اسلامی لندن / استاد دانشگاه تهران

چکیده

مقاله حاضر نگاهی است به بعضی از مسائل و دیدگاه‌های مربوط به اقلیت مسلمان شیعه بریتانیایی. این نوشته، وضعیت هویتی یک مسلمان شیعه در بریتانیا را مورد توجه قرار می‌دهد و سعی می‌کند به سؤالاتی نظیر «کیستم؟ چه کاره‌ام؟ و در کجا هستم؟» و البته در ارتباط با شهروندان مسلمان شیعه بریتانیایی پاسخ دهد.

در مقاله به اهداف کار تحقیقی رساله که عمدتاً در خصوص «امتزاج جامعه مسلمانان شیعه بریتانیایی با جامعه مادر» است، اشاره و توضیح داده می‌شود که راه و روش محقق برای یافتن پاسخ به این گونه سؤالات و تبیین بیشتر مسئله مورد بحث چه بوده و چه نتایجی مورد انتظار است. در این نوشته با استفاده از جداول آماری منتشره در خصوص سرشماری سال ۲۰۰۱ میلادی و برخی تحقیقات انجام‌شده در این زمینه و با اشاره به بعضی از نتایج تحقیقی خود نویسنده که از طریق پرسشنامه‌های کمی و کیفی صورت گرفته، سعی شده جنبه‌های علمی و استدلالی بحث تقویت گردد.

کلیدواژه‌ها: مسلمان شیعه بریتانیایی (جذب) کف ذم قفث غذ لگ قلا غ م لاع مذ ا (هویت) هم لک عذ ا. چندفرهنگی (قلا غ م لاع مذ ا) اختلاط و امتزاج با حفظ بعضی خصوصیات فرهنگی قبلی (گم لاع مذ ا) یکی شدن، تشابه کامل با از دست دادن خصوصیات فرهنگی قبلی (گم لاع مذ ا)، مقاوم بودن به تغییر فرهنگی با اصرار در حفظ خصوصیات فرهنگی قبلی (م کف لاع مذ ا)، منزوی شده با تعصب در حفظ خصوصیات قومی قبلی و عدم تماس با جامعه غالب (هم لک عذ ا)، اقلیت خاموش و به حاشیه رانده شده (هم لک عذ ا)، ارتباطات بین فرهنگی (گم لاع مذ ا) قلا غ م لاع مذ ا، نظریه نقطه ایستا (گم لاع مذ ا) هم لک عذ ا، گروه پراکنده وابسته به علقه‌های فرهنگ بومی (هم لک عذ ا) کف لاع مذ ا، وابستگی - جذب و چسبندگی گروهی (گم لاع مذ ا) کف لاع مذ ا.

درآمد

نزدیک به پنج سال است که با موضوع مسلمانان شیعهٔ بریتانیا، هویت آنان، جایگاه و موقعیت آنها در جامعهٔ کنونی بریتانیایی، و سرانجام با دستاوردها و دشواری‌های آنان که از زندگی در این محیط چندفرهنگی **قَعْلَامِ قَحْطَمِ قَمَك** ناشی می‌شود، سروکار دارم.

اگر [بحث را] با پرسش نخستینی که در سرخط مقاله مطرح شد، یعنی «من کیستم؟»، (در زمینهٔ هویت) آغاز کنم، لازم است دربارهٔ تعریف مسلمان شیعی بریتانیایی (بی.اس.ام.)^۱ توضیح دهم.

در این تعریف، با سه عنصر از این هویت ترکیبی سروکار داریم که عبارتند از بریتانیایی‌بودن، شیعه‌بودن و مسلمان‌بودن؛ البته اگر بتوان این عناصر را به این‌گونه بنامیم. بنابراین، شخصی که خود را یک مسلمان شیعهٔ بریتانیایی می‌داند، باید تمام این سه عنصر را به صورت عام دارا باشد.

مطابق قوانین و ضوابط جاری، کسی که در این کشور متولد شده و گواهی تولد بریتانیایی دارد، یا تابعیت بریتانیایی را در سنین بالاتری در اثر مهاجرت یا کار در این کشور به مدت خاصی یا به هر شکل دیگری که در قانون مشخص شده است، به دست آورده باشد، رسماً شهروند بریتانیایی شناخته و معرفی می‌شود.

عنصر دوم این هویت، این است که این شخص به لحاظ فکری یک مسلمان شیعه باشد. ساده‌ترین تعریف برای یک مسلمان شیعه، یک شخص مسلمان است که پیرو امام علی علیه السلام و یازده فرزند او یا اهل‌بیت (خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله) باشد. در اینجا لازم است یادآور شوم که هرچند فرقه‌های دیگری از اسلام شیعی، نظیر اسماعیلیان، زیدیان، دروزیان، علویان و... وجود دارند، لیکن از آن‌رو که اکثر مسلمانان شیعه، اثناعشری هستند، در این مقاله، هرگاه که از مسلمانان شیعه سخن به میان می‌آورم، مقصودم همان شیعه دوازده امامی است.

---

۱. **كَلِمَاتُ مَجْغِفِ عَقْمِ فَلَابٍ** چنب ۱.

سرانجام، عنصر سوم از هویت مسلمانان شیعه، «مسلمان بودن» است که خود به خود در این تعریف مفروض انگاشته شده است؛ زیرا کسی که شیعه است، پیشاپیش مسلمان نیز هست. اما تأکید روی شیعه‌بودن به این دلیل است که هر گاه از این جماعت سخن به میان می‌آورم، مقصودم آن دسته از مسلمانان بریتانیایی است که به فرقه کوچک‌تر از اسلام، یعنی مسلمانان شیعه بریتانیایی تعلق دارند. از این‌رو، در اینجا مسئله مسلمان سنی و شیعه پیش می‌آید.

گفته می‌شود تقریباً نود درصد از جمعیت مسلمان جهان، مسلمان سنی و تنها ده درصد از آنان شیعه‌اند.^۱ این جدایی و فرقه‌گرایی تاریخی که به شکل‌گیری شیعه/سنی انجامید، در نخستین سال‌های ظهور دین اسلام، درست پس از رحلت پیامبر اسلام ﷺ در حدود ۱۵۰۰ سال پیش، روی داد. این جدایی، نزاع و خصومت‌های قومی و قبیله‌ای [و مذهبی] را به دنبال داشت. به رغم تلاش‌ها و اقدامات صورت‌گرفته از سوی مراجع دینی مسلمان در سراسر جهان برای پذیرش تفاوت‌های عقیدتی و حرکت به سوی وحدت بیشتر، این نزاع‌ها و خصومت‌ها هنوز هم در اینجا و آنجا اتفاق می‌افتد.

درباره مسئله هویت مسلمانان بریتانیایی، در سال‌های اخیر کارها و تحقیقاتی انجام شده است؛ از جمله «همایش بین‌المللی هویت مسلمان در قرن بیست و یکم»،^۲ در نوامبر ۱۹۹۸م که بعدها مقالات این همایش توسط م. س. بهمن‌پور و ح. بشیر، گردآوری و منتشر شد (۲۰۰۰، دژد - مؤسسه مطالعات اسلامی).

---

۱. این ادعا درباره جمعیت شیعه که بر پایه گزارش‌ها و نوشته آثار هم‌چون **ظرف غذ عکلف کمد کع قلذ** نوشته کریستوفر بلاچارد (چاپ سال ۲۰۰۹م) مبتنی است، ناصواب به نظر می‌رسد؛ زیرا شیعیان یک پنجم مسلمانان، یعنی ۲۰٪ از کل مسلمانان جهان را تشکیل می‌دهند. مترجم.

۲. **ظلام کع د ۲۱ غ عم فک هم کع عکف قلمد کع غ عکف کع قع ککفم ع لاعم کد ۲.**

تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد، پژوهش انحصاری دربارهٔ هویت مسلمانان شیعهٔ بریتانیایی یا هرگونه پژوهش آکادمیک دیگر دربارهٔ شیعیان بریتانیا تاکنون صورت نگرفته است، هرچند احساس می‌شود که سامان‌دهی یک پژوهش جامع و چندجانبه دربارهٔ جامعهٔ شیعیان بریتانیایی، به منظور یافتن اطلاعات بیشتر دربارهٔ این جامعهٔ مختلف‌الشکل و جایگاه آن نیاز است. یک نکته باید در این مقام روشن شود و آن این واقعیت است که اطلاعات و توضیحاتی که در این مقاله ارائه می‌شوند، نتایج و پیامدهای قطعی و نهایی برگرفته از پژوهشی گسترده‌تر در حال انجام نیستند، بلکه یک نگاه کلی ایستا به جماعت پویای مسلمان شیعهٔ بریتانیایی است که از زمانی تا زمانی دیگر تغییر شکل می‌دهد و باعث می‌شود که آمارها و مسائل آماری چنین جماعتی همواره متفاوت باشد. امید است یافته‌های جامع‌تر و تفصیلی‌تر دربارهٔ مسلمانان شیعهٔ بریتانیا، با اطلاعات پشتیبان بیشتری بعداً به صورت کتاب درآید.

در اینجا نگارنده مایل است فرصت را غنیمت شمارد و توضیحاتی دربارهٔ پژوهش گسترده‌تری که دربارهٔ «تلفیق و ادغام شدن مسلمانان شیعهٔ بریتانیا با جامعهٔ اصلی بریتانیایی» در دست دارد، ارائه دهد. اهداف اصلی این پژوهش در سطور زیر توضیح داده می‌شود:

به منظور داشتن تصویری نسبتاً روشن از مسلمانان شیعهٔ بریتانیا و دانستن کامل ویژگی‌های آنان و در نظر داشتن این حقیقت که پیش از این، هیچ‌گونه پژوهش نظام‌مند و علمی دربارهٔ مسلمانان شیعه در بریتانیا صورت پذیرفته است، تصمیم گرفتم پژوهشی را به انجام رسانم تا در وهلهٔ نخست دریابم که آیا در موقعیت کنونی می‌توان این جماعت (مسلمانان شیعهٔ بریتانیا) را یک جماعت تلفیق‌شده و درهم‌آمیخته با جامعهٔ اصلی بریتانیایی به حساب آورد؟

در ارتباط با این فرضیه، این مسئله را نیز می‌توان بررسی کرد که آیا می‌توان این

جماعت را یک جماعت خاموش (عغ مچ) به حساب آورد؟

برای تحقق این هدف، نگارنده تحقیقی را بر پایه پرسشنامه‌های کمی و کیفی به انجام رسانده است. این پرسشنامه‌ها میان برخی اعضای جماعت مسلمانان شیعه بریتانیا توزیع شد و سرانجام ۴۴۱ پرسشنامه برای انجام تحلیل اطلاعات به دست آمد.

هم‌اکنون نگارنده در روند نگارش تز درباره پژوهش پیش‌گفته در شش فصل قرار دارد. در فصل دوم (پس از ذکر مقدمه در فصل اول)، چارچوب نظری، برخی از نظریات عمده در زمینه روابط بین‌فرهنگی **کگم ع ف ک م گ** **ب ق ع ل ا م ق م ل ا م ک ت** و چندفرهنگی بودن **ک ف ل ق ع ل ا م ق م م** و به دنبال آنها، نظریه گروه خاموش **ل ا م گ ع م گ م ل ا ت ع م م** و نظریه نقطه ایستا **ل ا م گ ع ر ف ک گ ک ع م ذ** مرور شده است.

در فصل سوم، مسائل مرتبط با دین اسلام در بریتانیا به طور مبسوط شرح داده خواهد شد و بنابراین، بریتانیای چندآیینی و ابتکارات بین‌الادیانی مورد بحث واقع خواهد شد و سپس به بیان اسلام چندفرهنگی خواهیم پرداخت و در قسمتی دیگر، حضور مسلمانان در بریتانیا را مرور خواهیم کرد و مسلمانان شیعه بریتانیایی و سنی بریتانیایی را در حد سیاق و قلمرو این پژوهش به اختصار توضیح خواهیم داد.

در فصل چهارم، مسائل مرتبط با «فرضیه پژوهش»، روش‌شناسی تحقیق، خصوصیات جماعت مورد تحقیق (یعنی مسلمانان شیعه بریتانیا)، مشخصات گروه نمونه، ابزارها، راهکارهای جمع‌آوری اطلاعات، الگوهای آماری برای تحلیل و تفسیر داده‌ها، با تمرکز بر اهداف و مقاصد پژوهش، مورد بحث واقع خواهد شد.

در فصل پنجم و در ارتباط با آنچه که در بخش‌های آغازین این پژوهش ذکر شد، می‌کوشم درباره یافته‌های خود درباره جماعت شیعه بریتانیایی، سنخ‌شناسی آنان، و بررسی اینکه آیا می‌توان آنان را یک «گروه پراکنده خاموش» **گ م گ ل ا م ک گ ل ا م ع م م** در نظر گرفت و ارتباط آنان با جامعه میزبان بریتانیا با تفصیل بیشتری شرح و بسط دهم.

سرانجام در فصل آخر (فصل ۶)، چند نکته پیشنهادی و مروری بر گرایش‌های آینده جماعت مسلمان شیعه بریتانیا خواهم داشت.

جماعت مسلمان شیعه بریتانیا - مروری کلی

طبق سرشماری ملی بریتانیا در سال ۲۰۰۱ که نهایی‌ترین منبع اطلاعات آماری رسمی است، کل تعداد مسلمانان بریتانیا ۱/۵۵ میلیون نفر یا ۲/۹۷ درصد کل جمعیت بوده است. شایان ذکر است که این سرشماری، نخستین سرشماری در تاریخ بریتانیا بود که جمعیت را بر اساس مذاهبشان شمارش و سنجش می‌کرد. در جدول زیر، جمعیت چندآیینی بریتانیا بر پایه نظام اعتقادی‌شان نشان داده شده است:

جدول ۱. جمعیت بریتانیا بر اساس دین

تمام مردم	مسیحی	بودایی	هندو	یهودی	مسلمان	سیک	دیگرمذاهب	بی‌مذهب	بی‌پاسخ
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
۵۲/۰۴۲/۹۱۶	۷۱/۷۵	-/۲۸	۱/۰۶	-/۵	۲/۹۷	-/۶۳	-/۲۹	۱۴/۸۱	۷/۷۱
برنت: ۲۶۳/۴۶۴	۴۷/۷۱	-/۹۵	۱۷/۷۱	۲/۴۵	۱۲/۲۶	-/۶۶	۱/۱۳	۹/۹۱	۷/۷۱

منبع: سرشماری ملی بریتانیا ۲۰۰۱

همان‌گونه که جدول فوق نشان می‌دهد، دومین دین بزرگ پس از مسیحیت، در این کشور چندفرهنگی، دین اسلام است. علت ذکر آمارهای مربوط به ناحیه مستقل برنت در اینجا این است که ادعا می‌شود این ناحیه مستقل، بیشترین تنوع جمعیتی را به لحاظ قومیت، در اروپا دارد (۴۴ درصد جمعیت). ۱۱ درصد از جمعیت در این ناحیه مستقل، مسلمان هستند (۲۰۰۲ فنچک^۱). آخرین آمارها رشد سریع جمعیت جماعت‌های مسلمان را نشان می‌دهند. بر پایه مقاله‌ای در نشریه «تایمز آنلاین»^۲ به تاریخ سی‌ام ژانویه ۲۰۰۹، «جمعیت مسلمانان در بریتانیا در مدت تنها چهار سال، از

۱. م‌ک‌غلب
۲. فنچک‌ک‌د‌ل‌غ‌ف‌ر

پانصد هزار نفر به بیش از ۲/۴ میلیون نفر رشد داشته است. ... بر اساس [گزارش] دفتر آمار ملی، این جمعیت ده برابر سریع‌تر از بقیه جامعه افزایش داشته است» (۲۰۰۹ بنگلادیش دایرکتوری).

همین گزارش در اغلب روزنامه‌ها و دیگر شکل‌های رسانه عمومی منتشر شد. روزنامه «دیلی اکسپرس»^۱ نوشت: «۱/۱ میلیون مسلمان مهاجر و ۱/۳ میلیون مسلمان متولد بریتانیا وجود دارد که اغلب اینها فرزندان تازه‌واردان هستند. یک مسلمان که مورد پرسش قرار گرفته بود، گفت: در مقایسه با دیگر کشورهای اروپایی، در بریتانیا نسبت به اسلام خصومت آشکار، کمتر بوده و دولت در قبال مسلمانان همدلی بیشتری نشان می‌دهد» (لاغ لاگو فقه پ غ غر).

جدول ۲. جمعیت مسلمان کشورهای عمده جهان با درصد سنی و شیعه

نام کشور	جمعیت (در میلیون)	کل مسلمان %	جمعیت مسلمان (در میلیون)	شیعه %	جمعیت شیعه	سنی %	جمعیت سنی
آذربایجان	۸/۴	۹۳	۷/۸۴۶	۸۰	۶/۲۷۶/۴۸۰	۲۰	۱/۵۶۹/۱۲۰
آلمان	۸۲/۵۰۰	۴	۳/۰۶۰	۱۰	۳۰۶۰۰۰	۹۰	۲۷۵۴۰۰۰
اتیوپی	۷۵/۰۶۷	۴۰	۳۶/۱۶۰	۱	۳۸۷۰۰۰	۹۹	۲۳۱۳۵۰۰۰
اردن	۵/۸۰۰	۹۴	۵/۴۵۲	۲	۱۰۹۰۴۰	۹۸	۵۳۴۲۹۶۰
اریتره	۴/۷۰۰	۵۰	۲/۳۵۰	۱	۲۳۵۰۰	۹۹	۲۳۲۶۵۰۰
ازبکستان	۲۶/۴	۸۸	۲۳/۲۳۲	۶	۱۳۹۳۹۲۰	۹۴	۲۱۸۳۸۰۸۰
اسرائیل/فلسطین	۶/۸۰۰	۱۶	۱/۰۸۸	۲	۲۱/۷۶۰	۹۸	۱۰۶۶۲۴۰
افغانستان	۲۹/۹	۹۹	۲۹/۶۰۱	۱۸	۵۳۲۸۱۸۰	۸۲	۲۴۲۷۲۸۲۰
امارات متحده عربی	۴/۶	۹۶	۴/۴۱۶	۱۵	۶۶۲۴۰۰	۸۵	۳۷۵۳۶۰۰
اندونزی	۲۲۱/۹۰۰	۸۸	۱۹۵/۲۷۲	۱	۱۹۵۲۷۲۰	۹۹	۱۹۳۳۱۹۲۸۰
اوگاندا	۲۶/۹	۱۶	۴/۳۰۴	۷	۳۰۱۲۸۰	۹۳	۴۰۰۲۷۲۰
ایالات متحده	۲۹۶/۵	۲	۶/۰۰۰	۱۵	۹۰۰۰۰۰	۸۵	۵۱۰۰۰۰۰

۱. لاغ لاگو فقه پ غ غر .

۶۸۸۰۵۰۰	۹	۶۱۹۲۴۵۰۰	۸۹	۶۸/۸۰۵	۹۸	۶۹/۵۰۰	ایران
۲۱۰۰۰۰	۳۰	۴۹۰۰۰۰	۷۰	۰/۷۰۰	۹۹	۰/۷	بحرین
۱۴۴۰۰۰۰	۹۰	۱۶۰۰۰۰	۱۰	۱/۶۰۰	۳	۵۹/۶۶۸	بریتانیا
۱۲۳۱۹۷۴۳۴	۹۵	۶۴۸۴۰۷۵	۵	۱۲۹/۶۸۱	۸۸	۱۴۷/۳۶۵	بنگلادش
۲۱۷۶۲۰۰	۹۳	۱۶۳۸۰۰	۷	۲/۳۴۰	۴۲	۲/۸۰۰	بوسنی و هرزگوین
۱۲۷۶۶۸۷۳۸	۸۰	۳۳۱۶۰۷۱۲	۲۰	۱۶۰/۸۳۰	۹۷	۱۶۵/۸۰۴	پاکستان
۵۸۱۴۰۰۰	۹۵	۳۰۶۰۰۰	۵	۶/۱۲۰	۹۰	۶/۸	تاجیکستان
۱۷۱۵۵۰۰۰	۹۴	۱۰۹۵۰۰۰	۶	۱۸/۲۵۰	۵۰	۳۶/۵	تانزانیا
۴۴۴۲۸۸۰	۹۶	۱۸۵۱۲۰	۴	۴/۶۲۸	۸۹	۵/۲	ترکمنستان
۵۸۲۰۰۰۰۰	۸۰	۱۴۵۵۰۰۰۰	۲۰	۷۲/۷۵۰	۹۹	۷۲/۹	ترکیه
۹۶۰۴۰۰۰	۹۸	۱۹۶۰۰۰	۲	۹/۸۰۰	۹۸	۱۰	تونس
۳۵۹۸۲۱۲۰	۹۲	۳۱۲۸۸۸۰	۸	۳۹/۱۱۱	۳	۱/۳۰۳/۷۰۰	چین
۲۵۴۳۸۰۰۰	۹۲	۲۲۱۲۰۰۰	۸	۲۷/۶۵۰	۱۹	۱۴۳	روسیه
۱۰۴۴۸۱۰۰	۹۵	۵۴۹۹۰۰	۵	۱۱	۹۴	۱۱/۷۰۰	سنگال
۲۸۷۵۹۰۸۰	۹۸	۵۸۶۹۲۰	۲	۲۹/۳۴۶	۷۳	۴۰/۲۰۰	سودان
۱۴۰۷۶۰۰۰	۸۵	۲۴۸۴۰۰۰	۱۵	۱۶/۵۶۰	۹۰	۱۸/۴۰۰	سوریه
۸۵۱۴۰۰۰	۹۹	۸۶۰۰۰	۱۱	۸/۶۰۰	۹۹	۸/۶۰۰	سومالی
۲۹۱۰۰۰	۹۷	۹۰۰۰	۳	۰/۳۰۰	۹	۰/۳	صحرای غربی
۱۷۲۵۵۰۰	۸۵	۳۰۴۵۰۰	۱۵	۲/۰۳۰	۱۹	۱۰/۷۰۰	صربستان/کوزوو
۹۷۷۷۶۰۰	۳۵	۱۸۱۵۸۴۰۰	۶۵	۲۷/۹۳۶	۹۷	۲۸/۸۰۰	عراق
۲۲۱۴۰۰۰۰	۹۰	۲۴۶۰۰۰۰	۱۰	۲۴/۶۰۰	۱۰۰	۲۴/۶۰۰	عربستان سعودی
۱۳۰۶۸۰۰۰	۹۵	۱۱۸۸۰۰	۵	۲/۳۷۶	۹۹	۲/۴۰۰	عمان
۸۷۱۲۰۰۰	۸۸	۱۱۱۸۰۰۰	۱۲	۹/۹۰۰	۴۵	۲۲	غنا
۵۶۲۱۲۰۰	۹۴	۳۵۸۸۰۰	۶	۵/۹۸۰	۱۰	۶۰/۷۰۰	فرانسه
۳۷۸۳۰۰۰	۹۷	۱۱۷۰۰۰	۳	۳	۷۵	۵/۲۰۰	قرقیزستان
۶۷۴۲۱۵۰	۹۵	۳۵۴۸۵۰	۵	۷/۰۹۷	۴۷	۱۵/۱۰۰	قزاقستان
۶۸۴۰۰۰	۹۰	۷۶۰۰۰	۱۰	۰/۷۶۰	۹۵	۰/۸	قطر

پژوهشی در زمینه هویت مسلمانان شیعه بریتانیایی □ ۱۵

۷۴۴۰۰۰۰	۹۳	۵۶۰۰۰۰	۷	۸	۲۴	۳۳/۸۰۰	کینیا
۱۶۹۰۰۰۰	۶۵	۹۱۰۰۰۰	۳۵	۲/۶۰۰	۹۹	۲/۶۰۰	کویت
۱۴۸۹۶۰۰	۹۸	۳۰۴۰۰	۲	۱/۵۲۰	۹۵	۱/۶۰۰	گامبیا
۷۸۳۲۷۵۰	۹۷	۲۴۲۲۵۰	۳	۸/۰۷۵	۸۵	۹/۵۰۰	گینه
۹۰۸۰۰۰	۴۰	۱۳۶۲۰۰۰	۶۰	۲/۲۷۰	۶۰	۳/۸۰۰	لبنان
۵۵۶۹۷۴۰	۹۹	۵۶۲۶۰	۱	۵/۶۲۶	۹۷	۵/۸۰۰	لیبی
۲۸۵۰۰۰	۹۵	۱۵۰۰۰	۵	۰/۳۰۰	۹۹	۰/۳	مالدیو
۱۳۷۴۹۴۰۰	۹۸	۲۸۰۶۰۰	۲	۱۴/۰۳۰	۶۱	۲۳	مالزی
۲۹۷۸۵۱۴۰	۹۸	۶۰۷۸۶۰	۲	۳۰/۳۹۳	۹۹	۳۰/۷۰۰	مراکش
۶۸۸۶۴۴۰۰	۹۹	۶۹۵۶۰۰	۱	۶۹/۵۶۰	۹۴	۷۴	مصر
۶۲۳۷۰۰	۹۹	۶/۳۰۰	۱	۰/۶۳۰	۳۲	۲	مقدونیه
۳۰۶۹۰۰۰	۹۹	۳۱۰۰۰	۱	۳/۱۰۰	۹۹	۳/۱۰۰	موریتانی
۱۳۱۷۲۶۰۰	۹۷	۴۰۷۴۰۰	۳	۱۳/۵۸۰	۹۷	۱۴	نیجر
۶۲۴۶۲۵۰۰	۹۵	۳۲۸۷۵۰۰	۵	۶۵/۷۵۰	۵۰	۱۳۱/۵۰۰	نیجریه
۱۲۳۶۰۰۰۰۰	۸۰	۳۰۹۰۰۰۰۰	۲۰	۱۵۴/۵۰۰	۱۴	۱/۱۰۳/۰۰۶	هند
۱۱۹۹۴۴۰۰	۵۸	۸۶۸۵۶۰۰	۴۲	۲۰/۶۸۰	۹۹	۲۰/۷	یمن

منبع: www.swivel.co.uk

رقم‌های سیاه شده: جمعیت شیعه با بیش از ۱۰٪ از جمعیت مسلمان

به نظر نویسنده، یکی از بهترین راه‌ها برای تخمین جمعیت مسلمانان شیعه بریتانیایی در بریتانیا، عبارت است از یافتن تعداد جمعیت ملیت‌های عمده مسلمان شیعه (با بیش از ۵۰ درصد از جمعیت مسلمانان) که در بریتانیا زندگی می‌کنند. برای مثال، جمعیت ایرانیانی که در بریتانیا زندگی می‌کنند تقریباً هفتاد هزار نفر و درصد جمعیت مسلمان آن نود درصد است که ۹۸ درصد از آنان مسلمان شیعه هستند. بر این اساس، عدد تخمینی مسلمانان شیعه بریتانیا با اصالت ایرانی، شصت و دو هزار نفر خواهد بود.

از آن رو که هیچ رقم دقیقی از مسلمانان شیعهٔ بریتانیا در دست نیست، روش زیر برای تخمین جمعیت مسلمانان شیعهٔ بریتانیا مناسب به نظر می‌رسد. بر این اساس، کل این جمعیت ۳۰۷۷۰۰ خواهد بود که تقریباً تابعی از میزان کلی جمعیت مسلمانان شیعه به نسبت کل مسلمانان جهان، یعنی ده درصد است.

جدول ۳. کشورهای با جمعیت اکثری مسلمانان شیعه

کشور	جمعیت در میلیون	در صد مسلمانان به کل جمعیت	جمعیت تخمینی ساکن بریتانیا	جمعیت تخمینی مسلمانان در بریتانیا	درصد شیعیان به کل مسلمانان	جمعیت تخمینی مسلمانان شیعهٔ بریتانیا مربوط به این کشور
ایران	۷۰	۹۸	۷۰۰۰۰	۶۸۶۰۰	۹۰	۶۲۰۰۰
عراق	۲۸	۹۷	۶۰۰۰۰	۵۸۲۰۰	۶۰	۳۵۰۰۰
پاکستان	۱۶۷	۹۷	۷۵۰۰۰۰	۷۳۰۰۰۰	۲۰	۱۵۰۰۰۰
افغانستان	۳۰	۹۹	۳۰۰۰۰	۲۹۷۰۰	۲۰	۶۰۰۰
هند	۱۱۰۰	۱۴	۱۱۰۰۰۰۰	۱۵۴۰۰۰	۲۰	۳۱۰۰۰
لبنان	۴	۶۰	۳۰۰۰۰	۲۰۰۰۰	۶۰	۱۲۰۰۰
آذربایجان	۸	۹۳	۱۵۰۰	۱۴۰۰	۸۰	۱۲۰۰
بحرین	۰/۸	۹۹	۵۰۰۰	۴۹۵۰	۷۰	۳۵۰۰
افریقای سیاه	-	-	-	۳۰۰۰	-	۳۰۰۰
امریکای سیاه	-	-	-	۳۰۰۰	-	۳۰۰۰
نوآیین‌ها	-	-	-	۱۰۰۰	-	۱۰۰۰
کل	-	-	-	-	-	۳۰۷۷۰۰

باید خاطر نشان کنم: ادعا ندارم این رقم، تعداد دقیق مسلمانان شیعهٔ بریتانیا است، اما این رقم، بهترین برآورد ممکن، با پیش‌شرط‌هایی همچون دقت آمارهای به‌دست آمده از جدول ۲ و دیگر ارقام گردآوری‌شده از منابع مختلف است.

پیش از اینکه توضیح بیشتر دربارهٔ وضعیت و موقعیت مسلمانان شیعهٔ بریتانیا را در جامعهٔ بریتانیا آغاز کنیم، باید این نکته را بیفزایم که یکی از دغدغه‌های اصلی‌ام در این پژوهش، مسئلهٔ «درهم‌آمیختگی مسلمانان شیعهٔ بریتانیا با گروه اصلی جامعهٔ بریتانیایی» است که این گروه اصلی عبارت است از اکثریت جمعیت انگلیسی سفیدپوست و مسیحی. از قضا، مسئلهٔ «درهم‌آمیختگی» در عین حال، یکی از دغدغه‌های اصلی سیاست‌گذاران کنونی دولتی، بخصوص پس از وقایع ۱۱ سپتامبر و ۷ مه در ایالات متحده و بریتانیا و دغدغهٔ تصمیم‌های متعاقب آن وقایع مبنی بر «مبارزه با تروریسم جهانی» و تمام برنامه‌های نظامی، اجتماعی، سیاسی مرتبط با آن نیز هست. یکی از خط‌مشی‌های اجتماعی دولت بریتانیا که اکنون تا حدی مورد توجه و ملاحظه قرار گرفته است، برنامه‌هایی همچون «انسجام گروهی» (گرفتن گام‌ها) است که می‌کوشد نسل جوان را در فعالیتهای فرهنگی و اجتماعی، بیشتر درگیر سازد و این فعالیت‌ها بیشتر صبغهٔ بریتانیایی دارد تا «قومی» یا سنتی و فرهنگی وطنی. توجیه این برنامه این است که اگر بتوان نسل جوان‌تری را که پیشینهٔ غیر انگلیسی دارد، با فعالیتهای فرهنگی انگلیسی و بریتانیایی مبتنی بر «زبان، ارزش‌های اجتماعی غیرمذهبی، ورزش، هنر و نظام آموزشی» پیوند داد و آنها را در این فعالیت‌ها مستغرق ساخت و تلاش شود که میان این نسل و ارزش‌های سنتی و فرهنگی صادراتی‌شان (یعنی هنجارهای مبتنی بر دین و قومیت) فاصله ایجاد شود، آنان تا حدی به اهداف خود در زمینهٔ مبارزه با «تروریسم» نایل خواهند شد. برای نمونه، در خصوص جماعت‌های مسلمانی که آنان نسبت به آنها احساس تهدید می‌کنند (چه این تهدید واقعی باشد یا نباشد)، اکنون محدود برنامه‌هایی وجود دارد که از سوی دولت‌ها در این جهت‌ها مورد حمایت قرار می‌گیرد. این برنامه‌ها شامل همکاری با مراجع محلی و سازمان‌های غیردولتی نظیر «ام.سی.بی.» (ب.ب.ج) و ایجاد مجموعه‌های جدیدی همچون «ام.آی.ان.ای.بی.» (ب.ا.ح.ث) برای داشتن کنترل بیشتر روی سازمان‌های مسلمان است.

صادق‌خان، وزیر انسجام، به روزنامه «تایمز» گفته است: «لازم است ما در دولت مرکزی و مراجع محلی کارمان را ادامه دهیم تا اطمینان حاصل کنیم که در حد امکان جوامعمان درهم آمیخته و منسجم است.» در همین زمینه، محمد عبدالباری، دبیر کل ام.سی.بی. پیش‌بینی کرد که تعداد مساجد در بریتانیا از عدد کنونی ۱۶۰۰ به موازات رشد جمعیت مسلمانان فزونی یابد. وی گفت: برنامه گسترده‌تری را که مسلمانان در آینده در دستور کار خود قرار می‌دهند، نباید تهدیدی برای بقیه جامعه دانست. مسلمانان می‌دانند که آنان باید مطابق قوانین این کشور، با قطع نظر از دینی که به آن تعلق دارند، زندگی خود را ادامه دهند.» (۲۰۰۹، عکدک دل‌عافر)

در پژوهش خودم، از پاسخ‌دهندگان گروه نمونه‌ام سؤال شد: با گزینش یکی از پاسخ‌های زیر [بیان کنید که] چگونه خود را بر اساس «درهم‌آمیختگی با جامعه اصلی بریتانیایی» می‌نگرید یا می‌سنجید:

الف) کاملاً جدا از جامعه بریتانیایی (مقاوم)؛

ب) نسبتاً جدا از جامعه بریتانیایی (منزوی)؛

ج) نسبتاً درهم آمیخته با جامعه بریتانیایی (درهم آمیخته)؛

د) کاملاً درهم آمیخته با جامعه بریتانیایی (هضم شده)؛

ه) نظری ندارم.

جدول زیر و ارقام مربوطه نشان می‌دهند پاسخ‌دهندگان، چگونه به پرسش‌های فوق پاسخ گفته‌اند:

جدول ۴. درآمیختگی مسلمانان شیعه بریتانیا با جامعه بریتانیایی

پاسخ‌های گزینش شده	توصیف	تعداد	درصد از کل
الف	مقاوم	۱۶	۳/۶
ب	منزوی	۷۸	۱۷/۶
ج	درهم آمیخته	۱۹۰	۴۳/۴
د	هضم شده	۳۷	۸/۴
ه	بدون نظر	۵۳	۱۲
برگه سفید	بدون پاسخ	۶۷	۱۵
کل	کل	۴۴۱	۱۰۰

کیستم؟

برای تبیین این پرسش، با عنایت به جدول ۲، می‌توان نتیجه گرفت که بخش‌های اصلی جماعت مسلمان شیعه بریتانیا در این کشور، از گروه‌های قومی یا ملیت‌های زیر تشکیل می‌یابد: ایرانیان، عراقیان، لبنانیان، پاکستانیان، آذریان، افغانیان، بحرینیان، هندیان، سعودیان، کویتیان، یمینان، دیگر ملیت‌ها و نوکیشان.

تردیدی نیست که وقتی با مسئله هویت روبه‌رو می‌شویم، یکی از قوی‌ترین مرزها و پیوندها با شخص یا گروه مورد مطالعه، پس‌زمینه تاریخی و قومی شخص یا گروه مورد نظر است. بنابراین، هنگامی که از گروهی از افراد سخن می‌گوییم که از ملیت‌های پیش‌گفته با چنان تنوع و کثرتی تشکیل یافته است، احساس می‌کنیم با موضوعی بس دشوار مواجه هستیم. با این حال، هنوز یک اشتراک در میان این افراد وجود دارد که همان مذهب مشترک اسلام شیعی است.

بنابراین، محض نمونه اگر جوان شیعه پاکستانی که به مدرسه انگلیسی کاتولیکی در شمال لندن می‌رود، از خود پرسد: «من کیستم؟» او فکر می‌کند که پدر و مادرش متولد - مثلاً - لاهور پاکستان هستند. ابتدا پدرش ۲۵ سال پیش به این کشور آمده و پس از چند سال، مادر و سه برادر و خواهرش به پدرش پیوسته‌اند و پس از چند سال دیگر، او و برادر و خواهر کوچکش اینجا در بریتانیا متولد شده و در این کشور بزرگ شده‌اند. هرچند به گفته پدرش، بیشتر همسایگان آنان در لاهور سنی بوده‌اند، اما آنان شیعه بوده و هنگامی که به اینجا آمده‌اند، فقط خود را مسلمان می‌گفته‌اند. لیکن اخیراً که یک مسجد شیعی در کیلبورن^۱ یافته‌اند، آنان برای مجالس ماه محرم و دیگر مراسم مذهبی به آن مسجد می‌روند. وی در مدرسه، دانش‌آموز سال دهم است. بیشتر معلمان او و کادر مدرسه انگلیسی و مسیحی هستند و دروسی را که وی به تحصیل آن می‌پردازد، به زبان انگلیسی است و با هم‌شاگردی‌ها و

---

۱. کلامغف ج. ۱.

دوستان خود با زبان انگلیسی ارتباط برقرار می‌کند و برای اینکه صداقت خود را نشان دهد، انگلیسی را بسیار بهتر از اردو صحبت می‌کند. او گاهی در خانه با پدر بزرگ و مادر بزرگ خود به زبان اردو تکلم می‌کند. وی با هم‌مدرسه‌ای‌های خود فوتبال، و گاهی با دوستان پاکستانی خود کریکت بازی می‌کند. وی غالباً کانال‌های تلویزیونی انگلیسی‌زبان تماشا می‌کند، اما گاهی فیلم‌های هندی نیز می‌بیند. دی‌وی‌دی این فیلم‌ها را برادر بزرگ‌ترش از دوست خود قرض می‌گیرد.

بنابراین، اگر عمیق‌تر به او بنگریم، درمی‌یابیم که هویت او هویتی آمیخته و انعطاف‌پذیر است. او هویت‌های مختلفی را در موقعیت‌های متفاوت پذیراست. در میان هم‌شاگردی‌های خود در مدرسه، او «یک دانش‌آموز انگلیسی سال دهم در مدرسه سنت آگوستین چرچ»^۱ است. در خانه، او «یک پسر شیعه پاکستانی» و «یک پسر شیعه مقید به دستورات مذهبی» است. اما در کل او دوست دارد که «مسلمان شیعه بریتانیایی» نامیده شود. در پژوهشی که درباره «درهم‌آمیختگی مسلمانان شیعه بریتانیا با جامعه بریتانیایی» انجام داده‌ام، در یکی از پرسشنامه‌ها این پرسش را از پاسخ‌دهندگان مطرح ساختم: هنگامی که از شما درباره هویت‌تان سؤال می‌شود، به احتمال زیاد کدام یک از گزینه‌های زیر پاسخ شما خواهد بود؟

الف) مسلمان شیعه بریتانیایی؛

ب) مسلمان بریتانیایی؛

ج) بریتانیایی؛

د) مسلمان؛

ه) ملیت والدینم.

پراکندگی پاسخها به پرسش فوق، به قرار زیر بود:

جدول ۵. هویت مطلوب مسلمانان شیعه بریتانیا

پاسخ منتخب	توصیف	تعداد	درصد از کل
الف	مسلمان شیعه بریتانیایی	۶۵	۱۵
ب	مسلمان بریتانیایی	۷۸	۱۷
ج	بریتانیایی	۲۵	۶
د	مسلمان	۱۰۰	۲۳
ه	ملیت والدینم	۱۰۶	۲۴
برگه سفید	بی پاسخ	۶۷	۱۵
کل	کل	۴۴۱	۱۰۰

از جدول فوق، ۲۴ درصد از پاسخ دهندگان پاسخ داده اند که تمایل دارند به ملیت والدینشان خوانده شوند؛ مانند پاکستانی، یا ایرانی و غیره. این امر نشان می دهد که هنوز آنها احساساتی نیرومند نسبت به سرزمین پدری شان دارند و نسبت به سرزمین مادری شان بسیار احساس آوارگی می کنند. عدد عالی تر بعدی به آنانی تعلق دارد که ترجیح می دهند با دینشان شناخته شوند (و هضم کمتری نسبت به بریتانیا را نشان می دهند). یک دلیل برای عدم ترجیح فرقه یا مذهبشان (شیعه/سنی)، ممکن است نشانه ای از حفظ وحدت و انسجام در میان مسلمانان باشد. سومین طبقه به گروهی تعلق دارد که دوست دارند مسلمان بریتانیایی خوانده شوند که این نشانی از تعلق خاطر و گرایش به سمت دین و ملیت (بریتانیایی) هر دو است. سرانجام ۱۵ درصد از پاسخ دهندگان از گروه نمونه پاسخ داده اند که ترجیح می دهند «مسلمان شیعه بریتانیایی» شناخته شوند (وابستگی به سرزمین جدید و به فرقه مطلوب اسلامی). تنها ۶ درصد هیچ گونه علاقه ای به دینشان به مثابه بخشی از هویتشان نشان نداده و

ترجیح داده‌اند که فقط بریتانیایی خوانده شوند، هر چند که مسلمان‌اند. این امر می‌تواند نشانه‌ای از احساس شخصی آنان نسبت به دین یا حفظ خودشان در برابر نگرش‌های عمومی منفی اسلام‌هراسی نسبت به اسلام و مسلمانان باشد.

در پرسشی دیگر از آنان سؤال شد: «در مقام یک مسلمان شیعه بریتانیایی، در ۱۲ ماه اخیر، مشارکت خود را در هرگونه مراسم فرهنگی عمومی اسلامی/غربی چگونه طبقه‌بندی می‌کنید؟»

(الف) همه اسلامی؛

(ب) غالباً اسلامی؛

(ج) همه غربی؛

(د) غالباً غربی؛

(ه) نظری ندارم.

جدول زیر نحوه پاسخ‌دهندگان به پرسش فوق را نشان می‌دهد:

جدول ۶. مشارکت مسلمانان شیعه بریتانیا در همایش‌های اجتماعی

پاسخ منتخب	توصیف	تعداد	در صد از کل
الف	همه اسلامی	۷۲	۱۶
ب	غالباً اسلامی	۲۲۸	۵۲
ج	همه غربی	۹	۲
د	غالباً غربی	۲۵	۶
ه	نظری ندارم	۴۰	۹
برگه سفید	بی‌پاسخ	۶۷	۱۵
کل	کل	۴۴۱	۱۰۰

در بحث از برخی نتایج داده‌های فوق، می‌توان گفت: چون پاسخ‌دهندگان که در «مراسم همه اسلامی» یا «غالباً اسلامی» شرکت داشته‌اند به ترتیب بالاترین شمارگان را در این جدول دارند، می‌توان نتیجه گرفت اکثر این جماعت برای دین احترام قایلند و تمام سعی خود را به کار می‌گیرند تا در محیطی اسلامی باشند.

کجا هستیم؟

یکی از مهم‌ترین ابعاد بحث کنونی ما مسئله «مکان» است. چارچوب جغرافیایی این پژوهش یا اقامتگاه مسلمانان شیعه بریتانیایی، پادشاهی متحده بریتانیاست. در دنیای امروز، این کشور را یکی از کشورهای «چندفرهنگی» جهان با فرهنگ‌ها و زبان‌های گوناگون تلقی می‌کنند. امروزه، وضعیت کنونی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جهان به گونه‌ای است که در اثر جابجایی نسبتاً آزاد و آسان مردم جهان که یکی از ویژگی‌های برجسته جهانی‌سازی **لاکفم عتق عکف** است، موقعیت‌هایی پدید آمده است که کشورهای عمده جهان، کشورهای چندفرهنگی تلقی می‌شوند. مقصودم از این سخن این است که اگر به کشورهای هم‌چون ایالات متحده، کانادا، فرانسه، بریتانیا، آلمان، استرالیا، ژاپن، چین، هند و حتی کشورهای آسیایی، آمریکای جنوبی یا کشورهای آفریقایی به دقت نظر کنید، متوجه نشانه‌ها و رگه‌هایی از «چندفرهنگی بودن» می‌شوید، هرچند که این نشانه‌ها و رگه‌ها چندان قوی نباشد.

یکی از کشورهایی که نقشی مهم در فرایند جهانی‌سازی ایفا کرده است، بریتانیا در قالب میزبانی و پذیرش گروه‌های گوناگون بسیاری از مردم از طیف‌های گسترده‌ای از کشورهای جهان است. بریتانیا که از چهار کشور متحد انگلستان (۵۸/۸ میلیون)، اسکاتلند (۵/۱ میلیون)، ولز (۲/۹ میلیون) و ایرلند شمالی (۱/۷ میلیون) تشکیل یافته است، پیشینه‌ای از میزبانی گروه‌های قومی مختلفی از مردم را در مرزهای خود، دست‌کم از ۳۰۰ سال پیش دارد.

اما در زمان حاضر اکثریت افراد مهاجر به بریتانیا در سرزمین اصلی، یا انگلستان و بخصوص در نواحی لندن یا لندن بزرگ^۱ ساکن‌اند. به اعتقاد دفتر شهرداری لندن، ۲۹ درصد از جمعیت لندن را اقلیت‌های قومی تشکیل می‌دهد.

کشوری که ما در آن زندگی می‌کنیم یک محیط چندفرهنگی است و از این‌رو، با فرهنگ‌های مختلف، به صورت فیزیکی، مجازی یا دیجیتالی در تماس مداوم هستیم. جامعه بریتانیایی به مثابه یک جامعه چندفرهنگی، دست‌کم از زمان استعمارگری^۲ و انقلاب صنعتی^۳، میزبان فرهنگ‌های مختلف بوده است. هم‌اکنون در اثر فرایند جهانی‌سازی و پیامدهای مستقیم آن، نظیر تغییر فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در جهان، جابجایی عمده و نقل و انتقال منابع انسانی در شکل مهاجرت افزایش یافته و از این‌رو، چندفرهنگی بودن در تمام بخش‌های جهان، به‌خصوص در جهان غرب و نیز بریتانیا گسترش یافته است.

ادبیات «چندفرهنگ‌گرایی»^۴ که خصیصه معمول جامعه بریتانیایی است، از قدیم بر نژاد و قومیت مبتنی بوده است. اغلب داده‌های جمعیت‌شناختی و تحلیل‌های مرتبط با آن، بر گروه‌های قومی موجود مبتنی بوده و هنوز هم هست و مطابق قوانین، تقریباً در تمام فرم‌های رسمی تقاضانامه پرسش از «نژاد و قومیت» بخشی از سؤال‌هایی است که متقاضی باید به آن پاسخ دهد.

جدول زیر یک داده نمونه است که از جدول‌های گوناگون از آمار ملی ۲۰۰۱ بریتانیا برگرفته شده است. این آمار در اواخر سال ۲۰۰۳ اعلام شد و تعداد و درصد گروه‌های قومی در انگلستان و در یکی از شهرک‌های لندن (برنت) را نشان می‌دهد.

۱. کگ‌ءکگ چلاغءغلا

۲. کگمفءءکفک ب.

۳. کگمفءگن غ دققلام لمءکء.

۴. کفلقءلام قمم قمء.

جدول ۷. گروه قومی

درصد از کل در انگلستان	تمام مردم	درصد در برنت:
۸۷/۴۹	۵۲۰۴۲۹۱۶	۲۶۳۴۶۴
۲۹/۱۹	بریتانیایی سفید پوست	۲۹/۱۹
۱/۲۳	ایرلندی سفید پوست	۶/۹۵
۲/۵۹	دیگر سفید پوستان	۹/۱۴
۰/۴۶	کارائیبی سفید و سیاه	۱/۰۴
۰/۱۵	آفریقایی سفید و سیاه	۰/۶۶
۰/۳۶	آسیایی سفید پوست	۰/۹۶
۰/۳۰	دیگران (آمیخته)	۱/۰۶
۱/۹۹	هندی	۱۸/۴۶
۱/۳۷	پاکستانی	۴/۰۳
۰/۵۴	بنگلادشی	۰/۴۵
۰/۴۷	دیگر آسیایی‌ها	۴/۷۹
۱/۰۸	کارائیبی	۱۰/۴۷
۰/۹۲	آفریقایی	۷/۸۳
۰/۱۸	دیگر سیاهان	۱/۵۶
۰/۴۴	چینی	۱/۰۷
۰/۴۲	دیگر گروه‌های قومی	۲/۳۴

منبع: سرشماری ملی بریتانیا ۲۰۰۱

بر اساس سرشماری ملی بریتانیا در ۲۰۰۱، شانزده دسته متفاوت از گروه‌های قومی در اینجا به عنوان مقیم زندگی می‌کنند و همان‌گونه که در جدول فوق نشان داده شده است، عمدتاً به دسته‌های گوناگونی از ادیان باور دارند (سرشماری ملی بریتانیا ۲۰۰۱، نتایج ۲۰۰۳).

دکتر عاملی نیز پژوهشی جامع راجع به جماعت مسلمانان بریتانیایی ساکن در شهرک برنت در لندن (با درصد بسیار بالایی از جمعیت مسلمان) انجام داده است (۲۰۰۴ فنچک ا). وی در این پژوهش، به بررسی ویژگی‌های متفاوت اجتماعی و

فرهنگی مسلمانان بریتانیا پرداخته و بر گروه نمونه‌ای متمرکز شده است که از میان ساکنان شهرک برنت در لندن انتخاب شده‌اند.

دین به مثابه یکی از ارکان اساسی هر جامعه‌ای، از جوامع ابتدایی تا پیشرفته، نقشی عمده در شکل‌گیری و قالب‌بندی تمدن جهان ایفا کرده است. مطالعه دین و آموختن در زمینه ادیان بزرگی که مردمان مختلف به آنها عمل می‌کنند (یا به آنها باور دارند)، در جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی امری بسیار حیاتی است. دورکیم^۱ با اشاره به ادیان نمادین^۲ که در میان مردم بومی استرالیا رایج بوده‌اند، ابراز داشته است که «از رهگذر دین، جامعه خود را پرستش می‌کند.» این دیدگاه را بسیاری از محققان نظیر کاف^۳ (۱۹۹۸) و گیدنز^۴ (۲۰۰۲) تبیین کرده‌اند. این جوامع ابتدایی با اعتقاد و عمل به امر مقدس^۵ و نامقدس^۶، توتمیسم^۷، آیین‌ها و مناسک، شکلی از نشاط جمعی یا هیجان مشترک در میان شان را ابراز می‌داشتند که به انسجام و اتحاد بیشتری منتهی می‌شد.

انگلستان که غالباً یک کشور سکولار تلقی می‌شود، زمانی یکی از نیرومندترین کشورهای مسیحی جهان و کانونی برای کلیسای انگلستان^۸ بود که از واتیکان^۹، عالی‌ترین مرجع در دنیای مسیحیت، جدا شده بود. دلیل تاریخی جدایی کلیسای انگلستان از کاتولیک رومی^{۱۰}، مخالفت کلیسای روم با ازدواج شاه هنری هشتم^{۱۱} با «آن بولین»^{۱۲} بود.

۱. کفغ عقلامب
۲. لکگففقغ دهکجک هذ
۳. غغ م ب
۴. لکغ عه ت.
۵. عغلاع ذ
۶. غغ کلاخ
۷. کفلامجک ر
۸. عکعق غغجک غعلامه ب
۹. کغصع ژ
۱۰. فقگغغ بکعجک د.
۱۱. دژژ ژ هلاکغث هکد ج.
۱۲. کعقکب کک ا.

در حال حاضر این کشور با پیشینه طولانی فلسفه و افکار لیبرال،^۱ میزبان ۷۰ میلیون ساکن با نژادها و فرهنگ‌های گوناگون است که اصلتشان را از گوشه و کناره‌های گوناگون جهان گرفته است (اداره مهاجرت و امور مرزی بریتانیا، سال ۲۰۰۹). این کشور که یکی از آبای بنیانگذار اندیشه آزادی اندیشه‌ها و حقوق بشر است، به شکل سنتی و تاریخی میزبان مردمان بسیاری از سراسر دنیا به عنوان تیمارستان سیاسی و اقتصادی بوده است و حتی در سال‌های اخیر «بهشت مهاجران»^۲ نامیده شده است. میزان مدارای بومیان این کشور با «دیگران» نسبتاً بالا بوده است. فکر می‌کنم یکی از دلایل این امر، در این حقیقت نهفته است که چون این کشور با کشورهای موسوم به «مشترک‌المنافع»،^۳ در چارچوب پیوندهای استعماری، روابط تاریخی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی داشته است، بدین روی، سیاست‌مداران و مردم یک حس پذیرندگی دیگران را (عمدتاً از میان این کشورها) به مثابه شرکا و همراهان در کشور خود داشته‌اند. (۲۰۰۴، ص ۱۰۰)

چه کاره هستیم؟

در دو بخش پیش (من کیستم؟ و کجا هستیم؟) کوشیدم درباره این دو بُعد از مسلمان شیعه بریتانیا توضیح دهم. در این بخش بیشترین سعی خود را به کار می‌بندم تا درباره دیگر بُعد مسلمان شیعه بریتانیا داده‌ها و اطلاعاتی فراهم آورم. برای غور این امر که یک مسلمان شیعه بریتانیایی نوعی، دست‌اندرکار چه چیزی است و وی بر اساس موقعیت فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی خود چه کاری انجام می‌دهد، باز هم نیازمند دانستن اطلاعاتی درباره میانگین ویژگی‌های اجتماعی و

۱. لغ غف عکع ذک لگف ذکف لای غ فب. ۱.

۲. لم کع لافکف غ فک کع نغ غ غ. ۲.

۳. لفل لکع غ فغ لکک گ ب. ۳.

فرهنگی یک مسلمان شیعه بریتانیایی هستیم. یک روش برای شناخت یک شیء یا یک شخص، مقایسه او با دیگر اشیا یا اشخاص از همان طبقه است. بنابراین، یک مسلمان شیعه بریتانیایی نوعی، در مقام عضوی از جامعه چندفرهنگی بریتانیا با دیگر اعضای این جامعه اشتراکات و افتراقاتی دارد.

بنابراین، اگر بر آن دسته از ویژگی‌ها و خصوصیات که منحصرأ بر بخشی از فرهنگ آنان در مقایسه با دیگر اعضای این جامعه باشد، تمرکز کنیم، توصیف‌های زیر را از یک مسلمان شیعه بریتانیایی نوعی خواهیم داشت:

- او هم‌اکنون به فقه اسلامی شیعی باور دارد.

- او در یک خانواده مسلمان شیعه متولد شده یا در اثر ازدواج یا گزینش اسلام شیعی، به این فرقه از اسلام رو آورده است.

- او به شیوه‌های مختلفی - به لحاظ اجتماعی، فرهنگی یا دینی - با جماعت شیعه در تماس است. چیزی که در اینجا باید توجه داشت، این است که میزان تدین یک شخص مسلمان شیعه بریتانیایی بر نحوه زندگی او اثر می‌نهد و انواع رفتار اجتماعی او را مشخص می‌سازد.

- او به لحاظ فیزیکی، اجتماعی و فرهنگی و طبیعی، با دیگر اعضای جامعه (که به دیگر ادیان، ریشه‌های قومی و... تعلق دارند) روابطی دارد که وی را در تماس بین فرهنگی مستقیم قرار می‌دهد و از طریق این روابط، وی بر دیگران اثر می‌گذارد و از آنها اثر می‌پذیرد.

قلمروها و چارچوب زندگی را که یک مسلمان شیعه بریتانیایی نوعی درگیر آن است، می‌توان در دو بُعد اصلی زیر طبقه‌بندی کرد:

حیات اجتماعی: حیات اجتماعی از مسکن و محیط، کار، تحصیل، بهداشت و سلامت، سیاست، روابط با دولت محلی، امور حقوقی و مانند آن تشکیل می‌شود که در اینجا به مهم‌ترین این امور اشاره می‌کنم.

در خصوص مسئله حیات اجتماعی، به استثنای آن دسته از مسلمانان شیعه بریتانیا که قانوناً از حقوق و منافع اجتماعی برخوردار نیستند، بقیه مسلمانان شیعه بریتانیایی مانند هر عضو دیگر از جامعه بریتانیایی از حقوق و منافع اجتماعی عمومی مانند منافع مسکن، حمایت خانوادگی، منافع بیکاری، مدرسه رایگان و... برخوردارند.

در مورد کار، دو یا سه طبقه کاری وجود دارد: نخستین گروه، آنهایی هستند که در استخدام شرکتها و بنگاههای دولتی یا خصوصی‌اند. گروه دوم، کسانی‌اند که خویش‌فرما و کارآفرین هستند؛ افرادی که برای خودشان یا برای خانواده خودشان کار می‌کنند. سرانجام، دسته آخر آنانی هستند که «بیکار» تلقی می‌شوند و زمانی که بیکار هستند از برخی منافع و مقرری‌ها استفاده می‌کنند.

در مورد تحصیل، دانشجویان و دانش‌آموزان مسلمان شیعه بریتانیایی در مدارس، دانشکده‌ها و دانشگاه‌های مختلف، جزو شاگردان درخشان و موفق محسوب می‌شوند، هرچند که در اغلب موارد، آنانی که زبان مادری‌شان انگلیسی نیست، در این خصوص مشکلاتی دارند.

راجع به مسئله بهداشت و سلامت، با عنایت به قوانین و مقررات اسلامی نظیر شست‌وشوی مکرر (وضو برای نماز)، ممنوعیت مصرف الکل، بهداشت شخصی و مانند آن، مسلمانان معمولاً از سلامت و استانداردهای طبی بهتری برخوردارند.

حیات فرهنگی: حیات فرهنگی شامل فعالیت‌های دینی، فعالیت‌های ورزشی، مشغولیت‌های هنری، کارهای ذوقی و سرگرمی‌ها، غذا و رستوران، تعطیلات و سیاحت، گروه‌های مورد علاقه، رسانه‌ها، اینترنت، کتاب‌ها و مطبوعات است.

در خصوص حیات فرهنگی مسلمانان شیعه بریتانیایی، یکی از مهم‌ترین ابعاد حیات فرهنگی برای یک مسلمان شیعه بریتانیایی نوعی، وظایف دینی وی و امور مربوط با این وظایف بر اساس سرسپردگی و تقید او به دین است. بر اساس برخی

منابع، نظیر «دفتر راهنمای مسلمان»^۱ و ام.سی.بی،^۲ تعداد مساجد و مراکز اسلامی در لندن و بریتانیا حدود ۱۶۰۰ مورد است. (لاگم و غلاب کفقه لمچ) «دفتر راهنمای اهل‌البیت» که یک شبکه شیعی پیشتاز در بریتانیا است، ۶۲ مسجد و مرکز اسلامی شیعی را فهرست کرده است که در بریتانیا فعالند و هفده مسجد و مرکز از آنها در لندن قرار دارند. (غفکدگ لاگم و غلاب کفقه لمچ ۱)

مسلمانان شیعه بریتانیا در زمینه فعالیت‌های ورزشی نیز نسبتاً خوبند و با عنایت به این واقعیت که درصد بیشتری از این جماعت را نسل جوان تشکیل می‌دهد، گرایش آنان به ورزش و فعالیت‌های بدنی بیشتر است.

نسبت به مشغولیت‌های هنری یک مسلمان شیعه بریتانیایی نوعی، ممکن است نسبت به برخی قلمروهای هنری - به اصطلاح - غربی نظیر رقص، موسیقی، مجسمه‌سازی و مانند آنها، محدودیت‌هایی وجود داشته باشد، لیکن در طی قرون متمادی، هنرهای اسلامی بخصوص در زمینه‌های خوشنویسی، نقاشی، معماری و نمایش‌های اسلامی (تعزیه) و اخیراً فیلم‌سازی به نحوی کاملاً گسترده شکوفا شده است. نیازی به ذکر شعر و ادبیات و نقش‌های مهم آن در کشورهای اسلامی و حیات فرهنگی جماعت‌هایی که دور از اوطان خود هستند، نیست.

راجع به کارهای ذوقی و سرگرمی‌ها، مسلمانان شیعه بریتانیایی در انواع گوناگونی از کارهای ذوقی و سرگرمی‌ها مشارکت می‌ورزند، اما با توجه به برخی دستورات اسلامی مانند ممنوعیت نوشیدن الکل، قمار و داشتن روابط جنسی غیر اسلامی که مسلمانان را از انجام برخی فعالیت‌ها باز می‌دارند و محدود می‌کنند، در قیاس با غیر مسلمانان برای مسلمانان شیعه بریتانیایی (دست‌کم برای اعضای مقید به دستورات دینی) محدودیت‌هایی وجود دارد.

۱. لاگم و غلاب کفقه لمچ ۱.

۲. ب.چ. ۲.

در اثر فرهنگ متنوع، غنی و کهن کشورهای اسلامی که حتی مدت‌های مدیدی پیش از اسلام در این کشورها وجود داشته است، مانند فرهنگ‌های پارسی، هندی و عربی، سنت‌ها و رسوم از نسل‌های کهن به نسل‌های جدیدتر منتقل شده و این‌رو، این میراث و تمدن تا کنون حفظ شده است.

غذا و پخت و پز جنبه‌ای دیگر از زندگی در میان ملت‌های مسلمان است و بنابراین، یکی از کارهای مسلمانان به شمار می‌رود. هنگامی که آنان در کشور دیگری غیر از سرزمین آبا و اجدادی‌شان زندگی می‌کنند، خودشان مواد غذایی‌شان را تهیه و تولید می‌کنند. باید یادآور شد در مورد غذا و شیوه‌های خوردن و آماده کردن و ترکیبات غذای روزانه‌شان با برخی محدودیت‌های دینی و فرهنگی مواجهند که باید آنها را رعایت کنند. از این‌رو، آنان ترجیح می‌دهند که خودشان مستقیم دست‌اندرکار حوزه‌هایی همچون «گوشت حلال» و حوزه‌های مشابه باشند. در اثر این ترجیح، مشاغل اسلامی بس متعدد وجود دارد که در بریتانیا به نحوی وسیع با تجارت غذا و رستوران مرتبط است.

مسلمانانی (شیعه یا سنی) که در این کشور زندگی می‌کنند، مانند دیگر گروه‌های از مردمی ساکن اینجا، یا به کشورهای اصلی خود برای دیدار از خانواده و دوستان مسافرت می‌کنند یا به کشورهای دیگر برای دیدار از مکان‌های جدید و محل‌های مورد علاقه‌شان به سفر می‌پردازند. از جمله مقصدهای متفاوتی که مسلمانان تمایل به سفر به آنها را دارند، اماکن مقدس اسلامی نظیر مکه و مدینه در عربستان سعودی به قصد انجام مراسم حج است که بر هر مسلمانی (شیعه یا سنی) واجب است. همچنین سفر به دیگر مکان‌ها و حرم‌های مقدس در کشورهای دیگری همچون نجف و کربلا، مشهد و قم، که مکان‌های مقدسی در عراق و ایران برای شیعیان است.

دیگر حوزه فرهنگی که مسلمانان شیعه بریتانیایی در آن کاملاً فعالند، مشارکت در همایش‌های ملی یا دینی مانند کلاس‌های قرآن و عربی، رسانه‌ها، ماهواره و تجارت رادیویی تلویزیونی و فن‌آوری اطلاعات (آی. تی.) و امور مربوط به اینترنت مانند چت‌روم‌ها و روزنامه‌ها و چاپ کتاب به زبان‌هایی است که جماعت مسلمان شیعه بریتانیا به آنها سخن می‌گویند. انجمن‌های اسلامی دانشجویان در مؤسسات آکادمیک عمدتاً سرگرم گسترش اسلام در میان جماعت‌های غیر مسلمان هستند.

نتیجه

با عنایت به پرسش‌هایی که در ابتدای این مقاله مطرح شد و با در نظر داشت مشارکت فعال جماعت مسلمان شیعه بریتانیا در امور اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی جامعه بریتانیایی، می‌توان نتیجه گرفت که جماعت مسلمان شیعه بریتانیایی در کل، یک جماعت «درهم‌آمیخته» با جامعه اصلی چندفرهنگی بریتانیاست. علاوه بر این، به علت تنوع فراوان قومی فرهنگی جماعت مسلمان شیعه بریتانیایی، پیوندهای وطن‌خواهانه با سرزمین‌های اصلی هنوز در میان اعضای این جماعت، نیرومند و مشهود است. مراسم و آیین‌های دینی ویژه‌ای که جماعت مسلمان شیعه بریتانیایی در مواقع مختلف برپا می‌دارند، نمونه‌ای از این دلبستگی فرهنگی است. در خصوص روابط بین فرهنگی و مناسبات اجتماعی و فرهنگی میان جماعت مسلمان شیعه بریتانیایی و بقیه جامعه، هرچند شواهد و نمونه‌هایی از تبعیض علیه این جماعت و معیارهای دوگانه رفتاری از سوی جامعه میزبان به چشم می‌خورد، در کل نمی‌توان مسلم انگاشت که جماعت مسلمان شیعه بریتانیایی تمام خصوصیات یک جماعت «خاموش» را دارد.

در این مقاله کوتاه مجال آن نیست که به این مسئله، به نحو عمیق‌تر پرداخته شود و مقصود نگارنده تنها ارائه نکاتی اجمالی به خواننده درباره قلمروهایی بود که جماعت مسلمان شیعه بریتانیا در آن مشارکت دارد. چنان‌که قبلاً یادآور شدیم، نگارنده در حال کوشش برای نهایی کردن بخش باقی‌مانده پژوهش درباره مسلمانان شیعه بریتانیا در آینده نزدیک است و امیدوار است که گزارش نسبتاً جامع‌تری را درباره برخی ابعاد این جماعت مورد بررسی، فراهم آورد. به منظور انجام یک پژوهش کامل و چندبعدی درباره این جماعت پویا و متنوع، لازم است کارگروهی خبره از متخصصان مجرب و مختلف در چارچوب یک طرح پژوهشی مستقل در سطح آکادمیک با بودجه و برنامه منظم تشکیل شود. معتقدم که در این موضوع (جماعت مسلمان شیعه بریتانیا) قلمروهای ناشناخته فراوانی هست که باید مورد تحقیق قرار گیرد و دانشگاه‌ها، مؤسسات پژوهشی، سازمان‌های علاقه‌مند (دولتی یا غیردولتی) و سازمان‌های خیریه بسیار اندکی تمایل به انجام این‌گونه تحقیق دارند. بنابراین، لازم است دانشجویان جوان و پر شور و شوق جماعت مسلمان شیعه بریتانیا به شروع پژوهش و تحقیق بیشتر درباره ابعاد مختلف این موضوع جالب تشویق شوند.

